

ФІЛОСОФСЬКА СКАРБНИЦЯ

Віктор Довбня

●

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЯ ДУМКА ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Вивчення проблемних питань філософсько-освітньої думки середніх віків у межах Чернігово-Сіверщини зумовлюється рядом чинників. Чернігово-Сіверщина, будучи, по суті, найбільшою територіально-політичною одиницею своєї федеративної Київської держави, в умовах становлення й розвитку феодального суспільства, християнізації, ускладнення й урізноманітнення функцій князівських земель, розвитку продуктивних сил, посилення ролі міст як політико-адміністративних, економічних і культурних центрів потребувала відповідного розвитку освіти. Удільна князівська влада була зацікавлена в поширенні освіти й розвою на цій основі писемності, літератури, науки з метою формування, підкреслимо, загальноруської патріотичної свідомості, зміцнення внутрішньої єдності руських земель. Розвиток власної системи освіти, посилення ідеологічна діяльність чернігівських князів були покликані також протистояти експансії Візантії та кочовиків, які намагалися підпорядкувати собі Русь, нав'язати їй васальну залежність.

Розвиток освіти зумовлювався й потребами релігійно-просвітницького характеру. По-перше, на відміну від язичництва, яке базувалося на усній, безписемній традиції, християнство мало велику за обсягом теологічну та богослужбну літературу, вивчення якої потребувало підготовлених спеціалістів. По-друге, Руська православна церква вважала освіту важливим фактором утвердження християнства. Тому чернігівські церковні ієрархи були зацікавлені в підготовці освічених людей, пов'язували з поширенням освіти, яка в Середньовіччі носила значною мірою релігійний характер, суттєвий фактор, який сприятиме подоланню язичництва й переходу сіверян у християнську віру.

Таким чином, наш інтерес до філософсько-освітньої думки Чернігово-Сіверщини доби Середньовіччя в контексті викладеного вище погляду на соціокультурну роль освіти цілком обґрунтований. Адже історія філософії освіти України - це, насамперед, сукупна історія філософсько-освітньої думки, що функціонувала в різних землях України, де вона створювалася або де жили і працювали мислителі, твори яких презентують філософсько-освітню думку України в цілому, в тому числі й за її межами.

Вивчення тематики й проблематики філософсько-освітньої думки Чернігово-Сіверщини перебуває, можна сказати, в ембріональному стані. Цілком можливо, що наша розвідка може викликати різноголосся оцінок й тим самим сприяти активізації досліджень історії філософії освіти Чернігово-Сіверщини, інших земель і України в цілому. Це вимагає застосування системного аналізу та сучасних методологічних підходів. Так, зокрема, з метою дослідження історичних і

релятивістських конструкцій філософсько-освітньої думки Чернігово-Сіверщини, як одного з регіонів Київської Русі, використовуються реконструктивний, деструктивний і деконструктивний методи як інтегральна методологія порівняльного аналізу різних філософсько-освітніх систем.

Головна мета цієї статті полягає в спробі реконструкції й руху філософсько-освітньої думки Чернігово-Сіверщини епохи Середньовіччя як однієї з підстав української філософської традиції в аналізі проблем освіти.

Проблема вивчення вітчизняної філософсько-освітньої думки домонгольського періоду пояснюється не лише браком писемних джерел, але й недосконалістю методології й методики порівняльних досліджень історії філософії освіти України. Річ у тім, що багато дослідників намагаються, з одного боку, сучасні методологічні засади про школу й систему освіти перенести на реалії доби Київської Русі, з іншого - шукають там аналогів західноєвропейської чи візантійської філософсько-освітніх систем. Але при цьому не враховують, що в силу історичних умов методологічні засади системи освіти Київської Русі, її окремих регіонів мали свої специфічні особливості, відмінні від Візантії чи Західної Європи.

Перші відомі нам філософсько-освітні тексти, що з'явилися на Чернігово-Сіверщині, датуються початком 70-х рр. XI сторіччя й пов'язані з іменем чернігівського князя Святослава - сина Ярослава Мудрого. Постать Святослава Ярославовича знакова для Чернігівського краю. Його рід пустив тут глибоке коріння й до монголо-татарської навали утримував його за собою відповідно до вотчинного права.

Доцільно нагадати, що землі Чернігівського князівства розташовувалися у басейнах рік Десни, Сейму, Сожу й Верхньої Оки. На півдні й заході вони межували з Переяславською й Київською землями, на північному сході сягали Москви, на південному сході їх кордоном був половецький Степ. Чернігівська земля була вкрита досить густою мережею населених пунктів, серед яких виділялися міста - Чернігів, Новгород-Сіверський, Путивль, Курськ, Брянськ, Стародуб і Любеч. Розташовані на Десні та її притоках, вони відігравали важливу роль в історико-культурному житті не лише Чернігівського князівства, але й усієї Русі.

Вигідне географічне розташування, значний економічний потенціал, широкі торговельні зв'язки зумовлювали особливий політико-правовий статус Чернігівської землі та її князя. Очевидно, що не випадково саме в часи князювання Святослава Ярославовича й укладається рукописна книга «Ізборник» - визначна пам'ятка книжного мистецтва доби Київської Русі.

Актуальність дослідження «Ізборника Святослава 1073 року» пояснюється не лише його унікальністю, але й безпосереднім відношенням до Чернігово-Сіверщини. Це, так би мовити, енциклопедія епохи Середньовіччя, що містить близько 380 статей щонайменше 40 авторів. Тематика статей «Ізборника» охоплює досить широке коло питань. У ньому є статті з філософії, історії, медицини, астрономії, природи, математики, фізики, зоології, ботаніки, граматики, поезики, етики, християнського богослов'я тощо.

Усе це спонукає нас розглянути «Ізборник» у контексті тих філософсько-освітніх процесів, що розгорталися на Чернігово-Сіверщині. Насамперед варто зазначити, що текст «Ізборника», за свідченням ряду авторів, створювався не в Києві при Софіївському соборі або переписувачами Києво-Печерської лаври, а в місцях, близьких до Києва [5, 13]. Дослідник філософської думки Чернігово-Сіверщини професор В.Шевченко прямо вказує на те, що «Ізборник» починав створюватися або був повністю створений у Чернігові [12, 25]. Підставами для таких висновків є ряд аргументів, серед яких, на нашу думку, основний - світоглядно-релігійний.

Як відомо, наслідком християнізації Русі була докорінна перебудова світогляду. Колишні язичницькі уявлення про походження та устрій Всесвіту або про історію людства були відкинуті. Чернігово-Сіверщина, як і вся Русь, гостро потребувала літератури, яка б викладала християнську концепцію світової історії, пояснювала космогонічні проблеми, давала інше, християнське, тлумачення явищам природи.

Тому перед чернігівським князем Святославом, який мав амбітні плани щодо київського столу, постало надзвичайно складне завдання - у мінімально короткий час вибрати з величезного числа візантійської та іншої літератури ті твори, які б відповідали потребам сіверян, які б, з точки зору удільної князівської влади й православних церковних ієрархів, слугували завданням, що стояли перед Чернігово-Сіверщиною XI ст. Іншими словами, чернігівський князь намагався ввести новопросвітлених сіверців, а згодом й інших русичів, у коло ідей та уявлень, пов'язаних із прийнятою ними християнською вірою. Бралось, мабуть, до уваги й те, щоб у достатньо короткій і нескладній формі допомогти сіверорусичам певним рівнем культури, який би наблизив їх до візантійської освіченості.

Очевидно, з огляду на це в «Ізборник» увійшли пам'ятки ранньої патристики, насамперед IV-VI сторіч - Василь Великий, Августин Філософ, Іоанн Золотоуст, Іоанн Дамаскін та інші. Таким чином, «Ізборник» не був авторським філософським текстом, але використання патристики мало непересічну особливість. На наш погляд, звернення до творів «отців церкви» не було для Святослава самометою заради демонстрування власної обізнаності, патристика слугувала допоміжним засобом усвідомлення складності завдань, які постали перед русичами, особливо чернігівським князем, в другій половині XI ст., та необхідністю їх оптимального теоретичного й практичного вирішення. Причому «Ізборник», пропонуючи християнський варіант світобачення й виконуючи просвітницьку функцію, в такий спосіб вирішував світоглядні проблеми, не вступав у конфронтацію з місцевим язичництвом.

Йдеться про те, що в тексті «Ізборника» домінують характерні для Малої Азії й Болгарії гностико-філософські мотиви, в основі яких лежить не теоцентризм, а христоцентризм, який у свою чергу є, по суті, історичним різновидом людиноцентризму. Антропоцентризм, на нашу думку, більше імпував сіверцям тому, що вони вважали своє буття самодостатньою підставою власного життя.

Проте на відміну від гностико-малоазійської філософії, де ще з часів Геракліта образ Бога виступав як «інообраз», в «Ізборнику» Бог трактується як анонімне єдине «естество». Сказане означає, що Бог зображується безначальним, безплотним, єдиносущим, неписуваним, несотвореним, проявляється різними образами й словами. Причому Христос, будучи сином Божим, має всі властивості Батька, а тому постає як слово.

Тут варто зазначити, що сіверяни після хрещення Русі сприймали Христа як слово, як етичний ідеал людини, котра зосереджує в собі світову мудрість. Це виявляється, перш за все, у тому, що в «Ізборнику» «Христос постає як «Божа наслана мудрість, що ним же все було, а крім того не було нічого» [6, 221].

Загалом значна ймовірність того, що «Ізборник» слугував не тільки як богослужбене джерело для відправлення, наприклад, служби в Спаському соборі в Чернігові, але й виконував навчально-просвітницьку функцію, приміром, як навчальний посібник для княжих чи боярських дітей або для навчальних закладів. Як бачимо, субстанціальна єдність розумової освіти й освіти духовної забезпечувалась, мабуть, і в такий спосіб.

Проблема суперечливої сутності людини займає важливе місце в «Ізборнику». Розуміння людини як «моделі» космосу було привнесене на Чернігово-Сіверщину разом із творами патристичної літератури. Видатний мислитель Візантії Іоанн Дамаскін наголошував: «Створив Бог людину як певний другий світ: малий у великому» [1, 625]. Однак, розуміючи людину як мікрокосм, сіверорусичі довгий час поєднували міфологічно-релігійні уявлення, котрі вимагали безумовної віри в їх правдивість. Водночас в «Ізборнику» язичницьке розуміння людини переосмислюється. Якщо згідно з «Велесовою книгою» або «Повістю минулих літ» люди - це відповідно «Велесові діти» і «Дажбогові внуки», то людина в «Ізборнику» постає як «животне, яке словесне смертне, вміюче художества сприймати» [6, 226].

Очевидно, таким чином, що «Ізборник» прозріливо усвідомлює як сутнісну

ознаку людини спроможність її до «художества». Ідея «художества» висувала на порядок денний питання творчості, раціональності, підносила суспільну значущість освіти. Реалізація цієї ідеї ставить людину на рівень співмірності з Богом як світового художника.

Унаслідок такої релігійно-етичної трансформації відбувається нове тлумачення антропоса як «художника», небачене для язичництва звільнення особистої енергії та ініціативи людини, що виявляється причетною до світового «художества». Важливо, що ця діяльність мала чіткі й водночас формальні, тобто такі, що не сковують ініціативи особистості, цілі та критерії, прийнятні як для індивіда, так і для суспільства. І саме на ґрунті такого переосмислення людини «художество» стає одним із головних її покликань, фактично сенсом земного буття, а ідеалом уявлявся образ Ісуса Христа.

Така висока оцінка «художества», тобто освіти в житті людини, на наш погляд, пов'язана з визнанням «дієздатності» її вільної волі, принаймні її сумісності з необхідністю Божої благодаті. У цьому визнанні «Ізборник» спирається на ідеї ранньої патристики, згідно з якими Божа благодать сходить на людей завдяки їхнім власним зусиллям, а не внаслідок безпричинної й божественної сваволі. Зусилля в сфері освіти ведуть до вдосконалення людини й саме тому викликають божественну благодать, роблять її зрозумілою й заслуженою.

Цілком очевидно, що інтерес до людини, її світового статусу, до питань освіти, виховання, моралі, як показує «Повчання» Володимира Мономаха, набуває особливого значення. Але навряд чи «Повчання» відоме широкому загалу як твір, написаний у Чернігові або на Чернігово-Сіверщині [13, 141-143], радше він відомий як літературна пам'ятка, автором якої є великий київський князь. Але навіть фахівці повністю не усвідомлюють той неоціненний внесок, що його зробив Володимир Мономах, який шістнадцять років князував у Чернігові, у становлення і розвиток теорії освіти й виховання давньої України.

Відомо, що Володимир Мономах створив надзвичайно глибокий та витончений твір, в якому питання християнської моралі посідають провідне місце. Незважаючи на численні спроби його аналізу, майже кожного разу він розкривається новими гранями відповіді на питання: «Що є людина, як подумаєш про неї?» [9, 397].

Слід мати на увазі, що відповідь на це питання має не тільки теоретичне, але й практичне значення, оскільки безпосередньо стосується багатьох фундаментальних аспектів розуміння сівероруським мислителем людини, її місця у світі. У контексті екзистенціального підходу до людини видаються слушними деякі міркування чернігівського філософа С.Мащенко щодо екзистенціальних мотивів у «Повчанні» Володимира Мономаха [7, 86].

Нагадаємо, що екзистенціальний підхід до людини передбачає розуміння її як індивідуальності, сутність якої становить «внутрішнє існування». А це означає, що князь, «сидячи на санях» (очевидно, йдеться про язичницьку традицію, згідно з якою небіжчика везли на санях), був тяжкохворий, очікував смерті, тобто потрапив у екстремальну «граничну ситуацію». Тому загалом можна констатувати, що принцип персоналізму, до якого спонукав Володимира Мономаха християнський догмат про індивідуальну відповідальність перед Богом за вчинки, гріхи, стає основою для появи екзистенціальних мотивів у розумінні людини в «Повчанні».

Серед головних проблем, над котрими задумується В.Мономах, виокремлюється проблема сутності світу, в якому живе людина. Треба відзначити, що він суттєво відходить від язичницького розуміння світу і в нього вперше на Чернігово-Сіверщині виявляються християнські світоглядні інтенції. Світ у мислителя постає не тільки як безмежна величина, де людина лише невеличка цяточка й перехідна мить, але й все в ньому упорядковане, організоване, наперед визначене Богом, все здійснюється за його волею: «Ввечері вміститься плач, а на ранок з'явиться радість» [9, 395].

Людина попри те, що вона «вінець творіння», не може абстрагуватися від очевидного факту абсурдності світу, існування зла, беззаконня. Тому її відчуття

світу є особливим, екзистенціальним. Існує різкий дисонанс між величезною значимістю людини та тим її жалюгідним становищем у світі зла й беззаконня. Людина як розумна істота не може подолати цю антиномію. Але це питання дуже тривожить Володимира Мономаха: «Чого печальна еси, душе моя? Чого непокоїш мене?» [9, 393]. Шукаючи відповіді на нього, він приходить до висновку, що в основі людського життя лежить страх і добро, як дві екзистенціальні підстави.

Князь надзвичайно обережно ставиться до такої ідеї, як добродійність. Добродійність (чесноти) - це моральнісні предикати, якими обставлена субстанція особистості. Добродійність, на нашу думку, є моральнісний спосіб мислення Володимира Мономаха: «Навчись, віруючо людину, бути благочестю здійснителем, навчись за євангельським словом, «очам керуванню, язика утриманню, розуму покірливості, тіла підкоренню, люті приглушенню, мати думки чисті, спонукаючи себе на добрі справи, Господа заради» [9, 397].

Разом з тим страх мислиться не як спосіб утримання життєвих небезпек, а як свого роду особиста відповідальність за свої справи: «Бога заради і душі своєї» [9, 393]. Якщо людина чинить моральнісно, вона не зазнає роздвоєності, непевності, фарисейства, внутрішньо спонукаючись до цього розумінням моральнісного імперативу. Без відчуття моральнісного смислу молодь не мала б ніяких ознак досконалості поведінки: «Мати душу чисту й непорочну, бесіду стриману, притримуватись слова Господнього: «Істи й пити без гоміну великого, при старих мовчати, премудрих слухати, літнім коритися, з рівними й молодшими любов мати, без лицемірства бесідувати, а більше розуміти, не лютувати словом, не сміятися багато, соромитися старших, із поганими жінками не вести бесіду» [9, 395-397]. Це вже не просто поради техніко-практичного розуму щодо всіляких надмірностей, це вже практичне повеління, яке перетворює мету на обов'язок, щоб бути гідним людськості, яка міститься в людині.

Отже, людська культура, тобто культура всіх здатностей, полягає в сприянні розвитку природних задатків людини. Розвивати власні задатки, вдосконалювати свої навички в процесі навчання та виховання - це моральнісний обов'язок людини стосовно інших людей: «Коли щось забуваєте, то частіше перечитуйте; і мені не буде соромно, і вам буде добре. Чого доброго вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того вчіться, як і батько мій, сидячи вдома, зумів вивчити п'ять мов, бо в тому честь від інших земель» [9, 401]. Без навчання, освіти, розвитку власних умінь (навичок, хисту) неможливе повноцінне життя людини. Водночас джерелом гармонії й земного існування, на думку мислителя, є вищі Божі цінності. Тому Володимир Мономах наголошує: «Найперше, Бога заради й душі своєї, страх майте Божий у серці своїм і милостиною творіть не скудну, бо то є початок всякого добра» [9, 392].

Тут ми підходимо до ключового моменту антропологічного виміру філософії виховання «Повчання». Ставлячи на перше місце в житті високі духовні вартості, В.Мономах і в людях цінував насамперед духовну природу, розглядаючи її як образ Божий. Сам образ Володимира Мономаха, яким він постає в його «Повчанні», своїми настроями й прагненнями, на наш погляд, відповідає ідеалу середньовічної людини. Підставами для такого висновку є ті факти, що Володимир глибоко вірить у Боже провидіння, а тому спокійний за свою долю, бо вона перебуває в руках Божих. Він без страху йде на ворога й на звіра, а дітей своїх вчить, щоб смерті не боялися. Він - великий патріот Вітчизни. Захищаючи її як лицар від ворогів-кочівників, виступає ініціатором проведення з'їзду руських князів у Любечі й закликає територіальних володарів забути чвари й спільними силами боронити Батьківщину.

Не вдаючись до докладнішого аналізу особливостей світоглядно-антропологічних орієнтацій В.Мономаха, можна загалом твердити про те, що «Повчання» зображує людину доби Середньовіччя, якій властивий особливий дух - дух високого пориву від землі, грубої матерії до Неба, до Царства Вічного й Абсолютного. Такі міркування Володимира показують, що це було прагнення

людського духу від усього відчуттєвого, тимчасового до свободи, до Бога. Друга характерна риса середньовічної людини, що цілком закономірно випливає з першої, - це повна відданість провидінню, а внаслідок цього - душевний спокій і оптимізм.

Наступний етап філософсько-освітньої думки Чернігово-Сіверщини, з яким пов'язане подальше осмислення світу й людини, проблем новаторства й традиції, стосується часів «Слова о полку Ігоревім», тобто кінця XII ст. Незважаючи на те, що наукові дослідження «Слова» велися вченими майже всього слов'янського світу впродовж більш ніж двох століть, цей твір і сьогодні значною мірою повний загадок, які не можна вирішити з достатньою певністю. Чи не це мав на увазі М.Грушевський, коли повторював заклик старого поета: «Сей твір перегортайте денно і ношно - ви знайдете в нім всякий раз нову красу і новий зміст!» [3, 215].

Звичайно, не хотілося б, щоб нас зараховували до «любителів-патріотів», але автор даної статті дотримується точки зору, згідно з якою «Слово» скоріш за все твір не чисто індивідуальний, а належить певною мірою до чернігівської школи того часу. Із цим твердженням можна погоджуватися чи не погоджуватися. Але ніхто, мабуть, не буде заперечувати, що в «Слові» йдеться також про Чернігово-Сіверщину як специфічний етнокультурний регіон давньої України. І «Слово» цінне нам як твір, де так явно, як, може, ніде, перехрещуються язичницька й християнська світоглядні течії, ілюструючи особливості філософсько-освітньої думки, зокрема, Новгород-Сіверського князівства.

Показовими є й контрверсійні підходи до головної ідеї «Слова». Проявом традиціоналізму можна вважати провідну ідею твору - заклик до династичної солідарності руських князів, моральної єдності Руської землі напередодні монголо-татарської навали. Однак, як ми знаємо, зусилля в цьому напрямі виявилися марними, міжусобна ворожнеча не дала змоги досягти політичної й національної єдності «землі Руської». Ідея зміцнення центральної князівської влади залишилася не реалізованою, раціональне начало в людському житті знехтуване: «Тяжко голові бути без плеч, зле й тілу без голови» [11, 45].

Звідси виникає низка наступних проблем - це проблеми співвідношення форми ірраціональності й абсурду людської поведінки. Чернігівський філософ В.Шевченко позитивно розв'язує її, обстоюючи позицію, згідно з якою в «Слові» вперше демонструється «масштабний схоластичний спосіб тлумачення подій, внаслідок чого безумовна поразка війська князя Ігоря і його соратників від половців оспівується так, ніби то була велика перемога» [12, 35].

Передовсім зазначимо, що дана теза цікава, сприймається не відразу й потребує певного осмислення. Висловлене В.Шевченком положення про те, що «Слово» своєрідно формує світоглядний стереотип, який недолугість, ірраціональність, руйнівний результат дій зображує як велике національне досягнення» [12, 35], загалом можна прийняти. Але в такому разі постає слушне питання: як же оцінювати головного героя пісні-поєми як «хороброго князя-патріота», «князя-лицаря», «захисника Вітчизни», чи це «хижак», під зверхністю якого відбувається грабунок половців, золота, оксамитів, красних дівчат?

Наша відповідь: необхідно шукати раціональне зерно розв'язання цієї проблеми в різних світоглядних течіях. Таке раціональне, причому, на наш погляд, дуже вагоме зерно є в М.Гайдеггера і Г.-Г.Гадамера. Принципове значення для розв'язання окресленої проблеми має вибір адекватної моделі як філософського знання, так і філософського осягнення. Але це особлива тема, що виходить за межі цього дослідження. У кожному суспільстві вона має своє розв'язання, значною мірою залежне від функцій філософії освіти й виховання, постійно історично змінюваних.

Тепер же, аби ширше поглянути на вплив освіти на витоки формування християнської духовності еліти сіверорусичів, звернімося до іншого джерела філософсько-освітньої думки «Життя святих Михайла, князя Чернігівського та його боярина Федора». Оскільки християнство, на думку одного із представників «української школи» російської філософії М.Бердяєва, повернене до будь-якої

людської душі, оскільки воно вимагає розуміння життя як служіння надособистісній цілі та надособистісному цілому [2, 124]. Християнство на Чернігово-Сіверщині, поступово утверджуючись, посилює євангельський елемент, який зосереджується на діяльній любові, служінні людям, духовності.

Відзначимо істотну деталь. Чернігівський князь Михайло Всеволодович, прибувши в ординську ставку, щоб потрапити до Батия, повинен був виконати принизливу церемонію ритуалу: пройти між вогнями, вклонитися кущу, ідолам, вогню, сонцю та Чингізхану. Однак він відповів, що вклониться Батію й навіть його рабам, але не вклониться зображенню мертвої людини, бо «християнам так чинити не годиться» [10, 29].

Відтак ситуація, в яку потрапив Михайло Всеволодович, екстремальна, «гранична» між життям і смертю. Свобода вибору, що була в нього як територіального володаря, як людини, або поклонитися й виконати язичницькі вимоги, або, незважаючи на природне прагнення жити, не зрадити Богу, православної вірі, вірі своїх батьків і дідів, прийняти смерть. Причому, якщо його онук, ростовський князь Борис, що був разом із ним в Орді, закликав із «плачем» діда: «Поклонися, створи волю цареву» [4, 184], то боярин Федір нагадує князю: «Помниш ли, господине, слово отца своего духовнаго, еже учаше паю от святаго Евангелія? Рече бо Господь: иже хошет душу свою спасти, погубить ю, а иже погубить душу свою мене ради и Евангелія, то спасет ю» [4, 184].

Варто в цьому зв'язку навести й відповідь Михайла Всеволодовича, яка засвідчує несхитність його віри: «Не хощу аз именем токмо зватися християн, а дела творити поганих» [4,184]. Отже, він віддає перевагу духовності у бутті людини. Якщо досягнення праведності для всіх відбувається шляхом активної чесної життєдіяльності, то для нього як князя праведність досягається не тільки шляхом віри у Бога, не тільки високоморальним життям, але й готовністю віддати його за духовні ідеали.

Підсумовуючи деякою мірою викладене, зазначимо, що аналіз текстів «Ізборника», «Повчанья» Володимира Мономаха, «Життя й ходіння Данила, Руської землі ігумена», «Слова о полку Ігоревім», «Життя святих Михайла, князя Чернігівського та його боярина Федора» тощо дає змогу відслідкувати, яким чином із розмаїття філософсько-освітньої думки Середньовіччя утворювалася українська філософія освіти. Як показують історико-філософські джерела Чернігово-Сіверщини, суттєве значення для становлення філософсько-освітньої думки України мали ідеї візантійського походження. Ця особливість української філософії загалом і філософії освіти зокрема визначалася прийняттям сирійсько-антіохійської версії християнства, поширеного у візантійських володіннях на півдні давньої України. Із Візантії також надходила література переважно релігійного змісту. Наслідком цього стало те, що прилучення сіверян до християнства було й прилученням до відповідної писемності та освіти.

Характерно, що нова релігія не зразу витіснила язичницькі вірування сіверорусичів, а входила в їхні душі поступово. Більш того, язичницькі пережитки зосереджували більшу увагу на житті людини в суспільстві, підвищенні ролі освіти й виховання як засобу соціокультурного самоствердження людини.

Таким чином, філософсько-освітня думка Чернігово-Сіверщини доби Середньовіччя зосереджує свою увагу на людині, підвищуючи статус освіченої людини. Її загальна структура вибудовується в такому вигляді: зміст життя людини становить боротьба добра й зла, себто мораль; моральна сутність людини розкривається в суспільстві; засобом морального вдосконалення людини й суспільства в цілому виступає освіта; а суспільство просякнуте релігією як світоглядною формою духовності.

Вважаємо, що дана розвідка загалом дозволяє визначити до певної міри перспективи подальшої роботи в цьому напрямку. Заслугує на увагу ширше і системніше вивчення філософсько-освітньої думки України, її регіонів у інші історичні епохи, зокрема Ренесансу й Просвітництва. Подальшого розвитку

потребують дослідження світу й людини в східній і західній парадигмах християнської філософії освіти. Актуальними в контексті вступу України до нового типу цивілізації є дослідження вітчизняної історії філософії освіти у світлі сучасної філософської антропології.

Дослідження зазначених та інших питань історії філософії освіти сприятиме розкриттю філософсько-педагогічного потенціалу української ідеї, теоретичному обґрунтуванню національно-патріотичного виховання, оптимальному входженню українського суспільства в європейський освітній простір.

Джерела та література:

1. Антология мировой философии: В 4 т. - М.: Мысль, 1969. - Т. 1 - Ч. 2 - 844 с.
2. Бердяев Н.А. Русская идея // Вопросы философии. - 1990. - № 1. - С. 77-144.
3. Грушевський М.С. Творчість XII-XIII вв. «Слово о полку Ігоревім» // Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 2. - К.: Либідь, 1993. - С. 159-221.
4. Житіє святих Михаїла, князя Чернігівського та боярина его Феодора // Полное собрание русских летописей. - СПб., 1851. - Т. 5. - С. 172-193.
5. Изборник Святослава 1073 года. Научный аппарат факсимильного издания. - М.: Книга, 1983. - 80 с.
6. Изборник Святослава 1073 года. Факсимильное издание. - М.: Книга, 1983. - 266 ар.
7. Мащенко С.Т. Основні проблеми в історії української філософії. - Чернігів, 2002. - 161 с.
8. Памятники византийской литературы IV - IX в. - М.: Мысль, 1968. - 721 с.
9. Поучение Владимира Мономаха // Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI - начало XII века. - М.: Худож. лит., 1978. - С. 392-413.
10. Путешествие в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. - М., 1957. - 346 с.
11. Слово о полку Ігореве. - М.: Худож. лит., 1987. - 359 с.
12. Шевченко В. Нарис філософської думки Чернігово-Сіверщини (XI - початок XVIII ст.). - К.: Стило, 1999. - 93 с.
13. Шевченко В. «Повчання» Володимира Мономаха як підстава гуманітарної думки Чернігівщини // Сіверянський літопис. - 1997. - № 5. - С. 141-143.

Станіслав Мащенко

АКАДЕМІК ДАНИЛО ВЕЛЛАНСЬКИЙ ЯК ФІЛОСОФ

Ім'я вітчизняного медика, природознавця та філософа Данила Михайловича Велланського (1774 - 1847) було широко відоме і популярне в Російській імперії у першій половині XIX ст. Проте, відгукнувшись з приводу 50-ліття його смерті, український поет П.Гравовський констатував, що в кінці XIX ст. «мало хто знає Велланського навіть з імені» (9, 129). Прочитавши ці рядки, я переглянув краснавчу літературу, довідники з історії Чернігівщини і з гіркою констатував відсутність у них навіть згадки про цього непересічного вченого й мислителя, який був подарований Вітчизні нашим краєм.

Народився Д.Велланський 11 грудня 1774 року у м. Борзні Чернігівської губернії у сім'ї ремісника-кожем'яки, якого прозивали Кавунник. Мати пекла бублики й продавала їх на базарі; після смерті чоловіка вона займалася ще й випіканням проскурок, щоб утримувати сім'ю. До 11 років Данила навчав грамоти дячок. На правах старшого сина, прагнучи матеріально допомогти сім'ї, він запропонував місцевому лікарю Колпенецькому свої послуги як фельдшера. Дізнавшись, що фельдшер має знати латинську мову, оволодів нею протягом одного року. Однак за порадою лікаря, який помітив неабияку обдарованість хлопця, Данило у 15-річному віці вступив до Києво-Могилянської академії, де став одним із кращих студентів.

До недавнього часу в нашій літературі утверджувалася думка, що саме в Києво-Могилянській академії Данило змінив своє прізвище Кавунник на Велланський (фр. vaillant - молодець). Проте нові документи, знайдені в архівах, схиляють до